

KÖLCSEY FERENC VILÁGNÉZETE.

— Harmadik közlemény.¹ —

II.

Kölcsey, a politikus.

1. Kölcsey politikai hivatástudata és értékrendszere. — 2. Szabadság és alkotmány. — 3. Szólásszabadság, sajtószabadság és vallásszabadság. — 4. Hisztorizmus és politikai relativizmus. — 5. Gondolatszabadság. — 6. Liberalizmus. — 7. Korszellem és reformszellem. — 8. Demokratizmus. — 9. Kölcsey az első rendszeres falukutató. — 10. Nacionalizmus és nemzeti nyelv. — 11. A politikai lélek ismerete. — 12. Politikai pesszimizmus.

I.

Az érzelgő-ábrándozó költő s a magányban elmélkedő filozófus a közélet porondján szónokló és küzdő politikusnak hivatását vállalta. Ez a szellemi alakváltozás Kölcseynél természetes lelki folyamat. Annak lelkéből ugyanis, aki a világnézetében rejlő értékeket öntudatosan formálja ki s éli meg, önkénytelenül feltör a vágy, hogy a környező társadalmat ezen értékek értelmében átalakítsa és szervezze, értékeszméinek meghódítsa. Ennek útja pedig első sorban a politika. Kölcsey, akinek szilárd értékmeggyőződése s ezek szellemében jól átgondolt reformeszméi voltak, természetesen érzett küldetést és parancsoló kötelességtudatot arra, hogy elveinek a valóságba való átültetése céljából a politika porondjára lépjen.

A költő a harcos politikus hivatásának nehézségeit mélyen érzi s komoly lelkiismeretességgel mérlegeli, vajjon

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1938. évi 725., 726. számában.

megvannak-e benne az ehhez szükséges lelki tulajdonok. Alig érkezik meg a pozsonyi országgyűlésre, már másnap (1832. dec. 12.) ezt kérdi naplójában önmagától: «Ha lehetséges-e a költőnek, ki élete minden napjaiban részvétért, barátságért és szeretetért epedett; ki lángolva és olvadozva fűzte magát azon kevesekhez, kik őt értették; kinek minden pillanatban ápoló kézre és meleg kebelre vala szüksége, hogy a mindennap keménysége és hideg volta ellen őriztessék; kit lélekború lepett meg, valahányszor idegen szem közelített ahhoz, a mit ő szentnek, illethetetlennek hitt s a miről a sokaság álmodni sem tudott; ha lehetséges-e költőnek ily messze a nékie kedvesektől szorongás nélkül élnie?» Szobájába zárkózva elgondolkozik új hivatásáról, a politikáról s ennek tárgyáról, a hazáról, «melynek nevében jött munkálni és minden bizomnyal — *küzdeni.*» Hisz a haza szent képét szötte lángvonásokkal gyermekéje álmaiba, ifjú és férfikora érzelmeibe; a haza dicsőségeért meghalni lelkének mindig oly régi és szép gondolata volt; a haza háromszáz éves sebeit szíve alatt ezerszer érezte megújulni. S most hivatása felelősségének tudatában kérdi: «S te mit fogsz érette tenni? Mit fogsz *tenni* most, midőn álmok helyet *való* pálya nyílik előttd? *Lesz-e erőd létre hozni az ideákat, mik húsz év óta boronganak kebledben?* Lesz-e bátorságod szembeszállani minden akadállyal, mik az új, ismeretlen pályázó útját ezer felől elzárják? Fogsz-e túrni jéghidegséget, kit forró kebel ápol mindeddig? Fogsz-e túrni hálátlanságot és félreértést? De fogsz-e ostromot is állani a kísértések közt? Fogsz-e híven maradni, ha tántorodásra bér tétetik? Fogsz-e szél és hab ellen küzdeni, ha minden elhagy, ha minden való és jó, minden szép és nagy legyőzve süllyedez?»

Kölcseynek ez a töprengése új hivatásának szellemi követelményeiről és ösztönszerű aggodalma a politikai pályával szemben jól érthető, mert eleve tudta, hogy az országgyűlésen sok csalódás és fájdalom fogja érni: eszményeit a nemzet érdekében egymaga nehezen fogja megközelíteni. Ifjabb korában költő és író volt: akkor a nemzet ügyét még ezen a téren lehetett viszonylag leghatékonyabban szolgálni, mert az irodalom volt a nemzet öntudatra ébresztésének

legjobb eszköze. Az 1825-ik évi országgyűlésig a közélet, a politika kénytelen volt elnémulni. A nemzeti irodalom készítette elő a nemzeti újjászületés korszakát, a politikai reformszellem felébredését. Kölcsey, a Hymnus költője, a nemzeti irodalom egyik irányító vezére most teljes joggal játszik szerepet az irodalomtól öntudatra rázott politikai életben. Literátor érdemei mindjárt az országgyűlés megnyitása után nagy tekintélyt kölcsönöznek neki. Igaz ugyan, hogy az országgyűlés tagjai minden odaadó tevékenysége ellenére sohasem nézik őt vérbeli gyakorlati politikusnak, hanem inkább az elvek tudós emberének s költői lendületű fényes szónoknak. «Kölcsey szónoklatokat írt ez országgyűlésen — így látja később Kemény Zsigmond éles szeme — versek helyett az irodalom számára.» De viszont a kivételesen nagyműveltségű, magas szellemi fölényű Kölcsey, minden gög nélkül, mélyen lenézte a csak külsőleg fényelgő, kevéssé művelt, üres lelkű, folyton csak gáncsgyűrő és egymással szenvedélyesen összehorgoló, az elvek és eszmények magaslatára emelkedni soha nem tudó «gyakorlati» politikusokat. Felülről nézte az embereket s ezek alulról tekintettek reá: önkénytelenül tiszteletet éreztek iránta. Az országgyűlés sok cifrázkodó külsősége és belső szellemi üressége mindjárt kezdetben megriasztja idealizmusában egyszerű és tartalmas lelkét: «Nem, én ceremóniák embere nem vagyok. Hosszú mentét ölteni és aranyos övet és sárga kardot kötni fel, sarkantyús csizmában lépegetni, kimérve tenni meghajtást, tiszteletről beszélni s az ég tudja miről gondolkozni: mind oly dolgok, amiket oly talált fel, kinek szív és fej soha dolgot nem adtak; ki előtt ismeretlen a lélek-szükség, mely érzést és gondolatot magányban érlelni és papirosra önteni ellenállhatatlan erővel kényszerít.» A magány és az írás után való nosztalgiájának köszönhetjük Országgyűlési Naplóit: ezeket a finom politikai önvallomásokat. Az országgyűlésen végesvéig inkább befelé néző, introvertált típusú bölcselő marad, semmint kifelé tekintő, a feltételekhez gyorsan alkalmazkodó politikus, akinek, minthogy kifelé akar hatni, belső alkatánál fogva az extrovertált típushoz való tartozás a természetes szellemi kelléke. Minél tovább tart az

országgyűlés, annál jobban erőt vesz rajta eredeti életformája: a magány és nyugalom után való vágy. Már egy fél-esztendő múlva így sóhajt fel naplójában: «Lappangva élj! tanít Epikur; s bizony, ki e tanítás szellemében élni elég bölcs, vagy ha úgy tetszik, elég rest, az sok kedvetlen napot eltávoztat magától. Ragyogni ugyan nem fog, de nyugodni igen is, és az élet nyugalma bizony a koporsó nyugalmánál jóval többet ér.» Eleinte még a politikai becsvágy felcsillan benne: «Bár tehetnék valami nagyot, valami jót! — így kiált fel nemes patosszal — bár becsületet tehetnék megyémnek, hazámnak és saját nevemnek! Ez lenne egyetlen jutalmam!» (Kende Zs.-hoz írt levele 1833. márc. 7.) De már nem is egy esztendő múlva a teljes kiábrándulás pesszimizmusa borul lelkére: «Az én reményem: alapját vetni jövőendőben lehető nemzeti egyesülésnek, naponként jobban-jobban enyészik; s vallást teszek, hogy sokszor megbántam idjöttömet s az eltékozlott időt, melyet otthon könyveim közt mégis valami jóra fordíthattam volna.» Sívárnak és terméketlennek tartja azt a munkát, mely kimerül «a kovácsolt, pőrölyözött, forrasztott és foltozott» üzeneteknek és felírásoknak a főrendekhez való átküldésében s újra és újra való átdolgozásában, a nélkül, hogy üdvös, a nemzetnek valóban hasznára való reformokban előrehaladhatnának.

Mik azok a politikai értekek és eszmények, amelyeknek megvalósításáért Kölcsey küzd s amelyeknek a törvényhozástól való megközelítését oly csigalassúnak találja? Melyek politikai világnézetének sarkalatos elvei? Az alkotmánytól biztosított szabadság (ennek formái: szólásszabadság, sajtószabadság és vallásszabadság), a nyugati liberalizmus és demokrácia, a nemzeti nyelvnek a közéletben és iskolákban való uralma. Mindezek az eszmények általános világnézetéből folynak, amely az emberiség legnagyobb értékét a benne szunnyadó erők szabad és autonóm kibontakozásában látja. Ez az ő szemében az emberiség és a nemzet megjavulásának és haladásának legfőbb biztosítéka.

2.

Fiatal korában a *Szabadság* nemtőjéhez ódát zeng : könnyek forrnak égő szemeiben a haza szabadságáért s átkozza a gyávát, aki megszokott rabság kezein csörgeti láncát. Lelke bensőleg egybe akar forrni a szabadsággal :

Csókodat várom szerelemben égve,
Csókodat szomjún epedő ajakkal,
Jer, ne tagadd meg. (A szabadsághoz.)

Ugyanezen időtájt a szabadságért börtönt viselt Kazinczyhoz a szabadság és függetlenség ilyen prózai himnuszát írja : «Városon vagy falun, gazdagul vagy szegényül, mindegy, csak függetlenek legyünk ; a szabadság legszentebb, legkívánatosabb dolog, de bármely szabad legyen a test, ha lelkünk nem az, úgy semmit sem nyerhetünk» (IX. 121.) Országgyűlési beszédeiben nagy lendülettel többször dicsőíti «a szabadságnak halhatatlan és hódíthatatlan szellemét», mely majd lánggal lobog, majd a zsarnokság hamva alatt emésztődve ég. De végleg nem zabolázza meg félelem, nem győzi le hatalom : legfeljebb megszelídíthető oly közös érdekekkel, amely a társadalom tagjait egyformán kösse a hazához (Az örökös megváltás ügyében mondott beszéd).

Szabadságot követel, mint természeti jogot, nemcsak a maga nemzete, hanem valamennyi nép számára. A «meggyilkolt szabadság és az eltaposott emberi jogok» nevében száll síkra két beszédben a lengyelek ügyéért. Nem lehetett célja a valóságos katonai megsegítés, bár egyesek az elnyomott népjogok védelmét ezen az úton is követelték az ország- és megyegyűléseken. Kölcsey indítéka elsősorban mélyen erkölcsi : szabad népnek illik és kell királyát a nemzeti szabadság védelmére felkérni ; és szabad nép királyának illik és kell a nemzeti szabadságért magát közbevetni. Ez Isten s ember előtt oly kötelesség, amelyet a természet maga vésett szívünkbe. Különösen meg kell oltalmazni oly nemzet szabadságát, mely velünk együtt a kereszténységnek századokon át védőfalja volt és «mely nélkül Bécsnek tornyai most romban feküdnének s palotáit épen úgy hiában keresné a

vándor, mint Buda várában Mátyás termeit.» Kölcsey mélyen érzi a lengyel nemzettel való történeti szolidaritást a szabadságban. Mintha prófétai lelke száz évvel ezelőtt megérezte volna a magyarságnak Lengyelország mintájára való szét-daraboltságát és keresztrefeszítését. A multnak mélységéből, de számunkra a jelennek szívszorító fájdalomával kiált fel a szabadság filozófusának síri szava : «Ember ember mellett és után szokott meghalni ; de a nemzetnek ezredekg tartó életet óhajtunk is, reméllünk is : s ez óhajtság és remény szívünk mélyében rázatik fel, ha látjuk : miképen szomszéd nemzetnek lehetett nem meghalni, de meggyilkoltatni, de vad erőszak által öszvezúzatni.» (VI. 137.)

A magyar nemzet a mohácsi vész óta szabadságáért küzd. S mi a nemzeti szabadság biztosítója? Az alkotmány. S mi az alkotmány? «Körülírása a fejedelem és a nemzet jogainak ; hogy mind a fejedelem tudja : mi szabad a nemzetnek ; mind a nemzet lássa : mit lehet s kell a fejedelemnek tennie? Hogy így mindenfelől az önkény számkivettség s minden tettnek zsinórmértéke egyedül a törvény legyen.» (VI. 132.) Örök hálára köteleztek bennünket őseink nemcsak azzal, hogy vérük hullásával hazát szereztek nekünk, hanem a történet annyi vihara közepett olyan alkotmányt is származtattak ránk, amelynek melegítő sugaraitól a nemzet szabadsága századokon keresztül virulhatott. A mi alapvető törvényeink egy évezred óta rendületlen érvénnyel szabályozzák a nemzet szabad életét : ugyanekkor más országok alkotmányait régen elnyelte az idő árja.

Alkotmányunknak ma sincs időszerűbb védője, mint Kölcsey. Mintha csak azok számára írta volna ezeket a klaszikus szavakat, akik manapság az egyéni és társadalmi szabadságot oltalmazó alkotmányt a diktatúra rendszerével szeretnék erőszakkal fölcserélni : «Nem egyszer hallottam a gondolatlan állítást, hogy törvényeink és egész polgári alkotmányunk a régen múlt századok körülményei között támadván, az újabb kor megváltozott helyzetéhez többé nem illenek s azokat másokkal kellene felcserélnünk. De valjon lehet-e idő, mikor az emberiségnek kevesebb szüksége legyen a szabadságra s az abból folyó jótéteményekre, mint egykor

volt? Miért a mi szabadságunkat őrző szent alkotmányt semmivé tenni? Hogy emberi jussainkat elveszessük? Annyira elalacsonyult talán senki sem leszen, hogy e természet ellen való óhajítás benne támadhasson. Vagy talán az újonnan kívánt polgári alkotmányban újabb szabadságot keresnénk? Boldog az, ki a jelenvaló jókkal megelégedve él s levegői képek után nem kapdoz. Boldog az, ki eléggé bölcös általlátni, hogy az emberiség belső helyzete, indulatai, szükségei minden egymástól bármily messzefekvő időkben ugyanazok s ugyanazon módokon orvosolhatók!» Kölcsey, a reformkor-szak egyik vezéralakja, természetesen távol áll attól, hogy az újításokat helytelenítse, sőt egy sereg társadalmi, gazdasági és közjogi kérdésben jómaga gyökeresen újító szellemet képvisel. De szeme van arra, hogy az alkotmányban megkülönböztesse a maradandó értéket s az idővel reformra szorulókat: «A külsőt a belsőtől, a változót az örökre változhatatlantól, éles szemeknek könnyű megismerni, s az ily szemekkel bíró férfiú ha lát is némely mellestőlvalókban változtatni valót, jól tudja azt, minek kell örök megmaradást kívánni, miért kell a hazafiúság minden buzgóságával küzdeni, hogy veszélyes kezek alá ne jusson.» (VI. 39.)

Alkotmányos szabadság híjján a hatalomnak csak hódolatot kívánó, de bírálatot nem tűrő parancsuralma alatt nyögünk: «jaj a nemzetnek, mely írott parancsokat némán olvas s vakon engedelmeskedik!» (V. 166.) Önérzetes magyar magas hivatalt sem viselhet az abszolutizmusnak (ma mondanók: diktatúrának) zsarnoksága alatt: «Szolganépet kormányozni szerencsétlen rabelsőség; szabadok közt élni fő helyre, legszebb jutalma a személyes érdemnek» — hangoztatja Kölcsey Br. Vécsey Miklós helytartó beiktatása alkalmával (VI. 44.) Büszkék lehetünk arra, hogy szabad ősök maradékai vagyunk. Alkotmányunk van: szakadatlanul részt vehetünk a kormányzásban; a nemzet maga alkothat törvényt, melynél fogva kormányoztassék (VI. 127.) Éppen ezért «jaj az országnak, ha tagjai magányba vonulnak s néhány kevés kezekre bízzák hazájukat!» Az ebből folyó kötelességben található annak legmélyebb lelki indítéka, hogy a természeténél fogva éppen a magánybavonu-

lásra hajlamos Kölcsey megyei tisztséget s országgyűlési követséget vállal (VI. 87.).

Kölcsey tiszteli az alkotmányt abban a szellemben, hogy nemcsak kötelelességeket ró a nemzetre, hanem jogokat is ad neki: a korona és a nemzet jogai egymást összhangban mérseklik. A nemzet — hangsúlyozza a rendek előtt — azért nevezi szentnek a koronát, mert ennek eszméjével a nemzeti társadalom legsarkalatosabb, legszentebb alapjait kötötte össze. «Ezért a koronának a nemzet érdekeitől külön szakasztott jogai nem lehetnek. Egyedül a polgári alkotmány feltételei alatt nyugszik a korona, e koronának mi mindnyájan, kik itt tanácsot ülünk, együtt azokkal, kiknek képét viselni büszkék vagyunk, tagjaivá születünk.» (VI. 115.) A nemzetnek tehát joga van nemcsak a kormánytól előterjesztett javaslatokat, hanem azokat a sérelmi indítványokat is tárgyalni, amelyeket a rendek a saját kezdeményezésükből terjesztenek elő.

3.

Az alkotmány egyik alapvető biztosítékának tartja a *szólásszabadságot*: ezt minden magyar nemes őseitől kapta örökségül. Síkra is száll érte számtalan esetben. Szigorúan megleckézteti az alsó tábla elnökét, amikor az egyik követet elüti a felszólalás jogától úgy, hogy berekeszti az ülést (a Tagen János eset. VI. 107.). Bátran szembeszáll a királyi irattal, mely a barsi követet egyik felszólalásáért *severissime damnamus* kifejezéssel megdorgálja. « Mi leszen a képviselői szólás szabadságából, — kérdi felháborodva Kölcsey a rendeket — ha mondásainknak a kormány így utánok nézhet? A szólásszabadság egyike a tiszteletre legméltóbb jogoknak oly nemzetnél, mely századok óta megyénként és országosan gyülekezik s a maga sérelmei és kívánságai felett élő szóval szokott értekezni.» A kormány a fejedelmi tekintélyhez fordult, amikor a barsi követet a királlyal megfenyítettette, a helyett, hogy a törvény útján járt volna el. Ezzel a terrorral akarja a követeket összerendezteni s a képviselői szólástól rövid úton elszoktatni.» (VI. 143. sk. lk. A szólásszabadság ügyében.)

A másik sarkalatos szabadság a *sajtó szabadsága*. A cenzúra eltörlése az 1791-ik évi országgyűléstől kezdve a magyar politikai élet állandó követelménye. Kölcsey ifjú korától kezdve panaszkodik leveleiben gondolatainak cenzúra-béklyói ellen. Egy időben már nem is mer filozófiai tárgyról írni, mert attól tart, hogy a könyvvizsgáló nem eresztí munkáját. Politikai téren a sajtónyilvánosság hiánya még nyomasztóbb. Kölcsey és követéarsai sokszor kikelnek ellene. Sok vajudás után születhetnek meg Kossuth Országgyűlési Tudósításai. A kormány azonban ezek megjelenését is megtiltja. Politikai sajtó híjján az ország közvéleménye nehezen kristályosodhatik ki. Azonban az országgyűlési követek, bármennyire hitortlásnak bélyegezték is a cenzúrát s követelték a sajtószabadságot, rögtön a sajtó ellen támadtak, ha beszédek közlésébe hiba csúszott. Így tettek a beregi követek, akik a nádorhoz szaladtak panaszra a pesti hírlapok ellen. A nádor kapott az alkalmon s elrendelte, hogy a pesti újságok a pozsonyi országgyűlésről semmi egyebet nem írhatnak, mint amit a pozsonyi latin és német lapok s a bécsi újságok. Kölcseyt, a sajtószabadság lelkes hívét, ez az eset erősen felháborítja. Naplójában dorgálja a rendeket, hogy csak az ajkukon hordják a sajtószabadságot, de igazában sem nem értik, sem nem érzik, különben a pesti lapok hibáskáin nem hevülnének fel annyira: «Nem uraim, még mi sajtószabadságra meg nem értünk; és az éretlenül szakasztott gyömölcs vajmi fanyar s vajmi romlandó!» (VII. 80.)

Kölcsey elszánt híve a *vallásszabadságnak*, a katolikusok és protestánsok jogegyenlőségének. A német romantikának a középkorhoz és a katolicizmushoz való vonzódása s a katolicizmusnak meleg érzelmi, művészi-esztétikai vonásai a kálvinizmus puritánságával és hidegségével szemben Kölcsey előtt a római egyházat különösen rokonszenvenessé avatta. Kazinczyhoz írt egyik levelében egyenest kijelenti, hogy ha vallást választhatna, a római vallásnak adná a pálmát. *Töredékeiben*, mint láttuk, a katolicizmusnak éleselméjű történeti apológiáját írja meg a reformációval szemben: a hitújítást követő százados küzdelmek pusztítása hosszú időre visszavetette Európa művelődését és fejlődését;

a nyugton hagyott katolicizmus a reformáció nélkül is magasabb kultúrát fejlesztett volna ki. A hitújítás ugyanazon nemzet fiait, kik felekezetekre szakadtak, egymás ellenségeivé tette, de ugyanakkor az egymásra nézve idegen nemzetek fiait a hitelvi meggyőződés azonossága alapján barátokká kapcsolta össze: így megbontotta a nemzetek egységét, megcsökkentette a nemzethez való tartozás érzését s örökös viszályok forrása lett. Ilyen irányú bátran kifejtett nézeteivel Kölcsey hitsorsosainak sok fájdalmat okozott.

A romantikus történetfilozófiát azonban legyőzte benne a liberalizmus érzése és eszmetana: ha már megtörtént a hitújítás, mindenki számára biztosítani kell a lelkiismeret szabadságát; nincsen joga az állami hatalomnak arra, hogy bárkit is szabad vallásválasztásában korlátozzon. Ezt az elvet Kölcsey az őskereszténység jogi hagyománytökéjébe illeszti: az őskeresztények inkább a vérpadra léptek, mintsem a lelkiismeret szabadságát feláldozták volna s belső meggyőződésük ellenére a hatalomtól megszabott vallásra tértek volna. Amikor több keresztény felekezet támadt, sok háború és vérontás kellett ahhoz, hogy újra diadalra jusson az elv: a hit felől az egyén lelkiismerete, nem pedig az állami hatalom intézkedjék. Nálunk a protestánsoknak ilyen vallás-szabadságát az 1608: I. t.-cikk biztosította. Kölcsey nagy hévvel tör lándzsát a lelkiismereti szabadság elve mellett, amelyet a katolikusok vallásváltoztatásának kormányrendelettel való korlátozása mélyen sért (I. beszédét a vallásról vallásra szabad általmenetel tárgyában 1833. júl. 4.).

A vallási liberalizmus a harmincas években annyira beszívódik a lelkekbe, hogy a protestánsokra nézve sérelmes reverzális-rendelet ügyében az országgyűlésen már nem a protestáns rendek viaskodnak a katolikusokkal, hanem az utóbbiak az egyházi rend képviselőivel, a káptalani követekkel. Ez Kölcsey liberális lelkét nagy örömmel hangolja: «Mint a kerületben, úgy itt is minden protestáns hallgatva ült; az egyháziak saját (katolikus) hitsorsosaikkal vívának. És mondhatom nektek, szép vitatkozások történtek, mik Európa legvirágzóbb népének is díszul fogtak volna szolgálni» (V. 123.).

4.

Kölcsey a hisztorizmus híve; mint ilyen a mult eseményeinek, az egyes nemzedékek szellemének és viselkedésmódjainak sokrétű változatosságát *relative* tudja látni: minden kornak más és más színezetű az értékfelfogása, világnézete, amely csakis a kor belső feltételeiből érthető és értelmezhető. Ha csak a jelenben élünk, ezt *abszolút* módon vagyunk hajlandók felfogni s egyoldalúan értékelni: könnyen azt hisszük, hogy egyedül csak az lehetséges, ami most van s csakis úgy, ahogyan van. Az azonban, akinek mélyebb történeti műveltsége van, *relatív* módon is tud látni: felsorakozik előtte az emberi életformáknak s felfogásoknak határtalan sokfélesége, a történeti életnek lehető helyzetekben gazdag változatossága. Tudja, hogy minden folytonos fejlődés eredménye, tehát az abszolútnak hitt jelen is csak ennek a változássornak egyik láncszeme. Így nem ítélkezik sem a jelen, sem a mult felett dogmatikusan, hanem azoknak a történeti feltételeknek alapján, amelyekből a jelen vagy a mult valamely szakasza összeszövődött. Történeti műveltsége nem engedi meglepődni az egyént a jelennek oly viselkedésével vagy felfogásával szemben, amelyhez hasonló már más koroknak is sajátjai voltak. Ezért türelmesebbé is válik másoknak megítélésében. A történelmi tudat biztosítja a léleknek szempontokban való gazdagságát, sokoldalúságát, tárgyyszerű értékebecslését és toleranciáját.

Ez a «történeti érzék» lényege. Némi veszedelme azonban abban rejlik, hogy a relativizmust túlhajtva, a historizmus a szilárd, elvi vélemény kialakulását megbénítja s a «minden-mindegy» szkepszisének forrását nyitja meg a lélekben. Ha eleve úgy indulnak el alapvető meggyőződéseink és elveink, hogy a következő nemzedék korában már úgyis elavulnak és nem érvényesek s a történelem úgyis napi-rendre tér fölöttük: akkor a meggyőzések ütőereje már a cselekvés küszöbén kiapad, az elv csak sápadt véleménnyé szürkül, a meggyőződésnek tette készítő érzelmi koefficiense hamarosan, az első akadálynál elpárolog. A túlzó történeti relativizmus benső dialektikájánál fogva a szkepti-

cizmusba torkollik s így a komoly és szívós cselekvésekhez szilárd elveket követelő politikai-közéleti téren egyenest veszedelmes.

S most érdekes szellemtörténeti látvány: a hisztorizmusért általában rajongó Kölcseyből, amikor az országgyűlésen a katolikus rendeknek saját papjaikkal a protestantizmus jogaiért való harcát szemléli, egyszer csak kitör a történeti relativizmus logikus következményével: a szkepticizmussal együtt. Kölcsey, az elvek s mély meggyőzések rendíthetetlen híve, egyszerre csak arról bölcselkedik, hogy minden elv a történet tovarobogó árában szétmállik, meggyőződéseinknek igazán sohasem lehet biztos és örök alapja: minden gondolat szubjektív és relatív, vagy Protagoras bölcsességét a hisztorizmus nyelvére fordítva: minden dolog mértéke a történetileg változó ember. «Mily változás! — kiált fel Kölcsey — mikor a linczi békét s a bécsi szerződést még vérrel kellett kiküzdeni, ki merte volna jövendőlni, hogy 1833-ban a magyarországi gyűlésen a Luther és Calvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmán hitének sorsosi érettek egymással vetekedve szólnak? Uraim, mondom nektek: bohóság véleményért fáradni, véleményt örök alapra állítani akarni! Egy idő, egy körülmény, egy fordulat s vége mindennek. Mert a vélemény, mint a szél, támad és enyész; a vélemény, mint a ruha, divatban van és kimegy; a vélemény, mint az ásítás, ránk jön és elmúl; a vélemény, mint az ember, születik és elhal. Azért akármit véltek valóznak, nagynak, szentnek, öröknek, mindig gondoljátok meg, hogy véleményteket a dologtól megválaszszátok, azaz se a véleményt dologgá, se a dolgot véleménnyé ne csináljátok. Valljátok meg, hogy a legerősebb alapokhoz ragadt vélemény sem egyéb kemény aranyozásnál, mely soká tart s végre lekopik. De hiszen ti hatalmasak vagytok s újra rendelitek az aranyozást. Uraim! a számolás gyarló. A régi aranyozat a maga idejében híres volt a divat miatt. De az új aranyozat egészen más keze által, más modorban, más ízlet és kívánság szerint fogna tétetni; s a következés minden lehetne, csak az nem, amit ti óhajtanátok.» (V. 122.) Kölcsey történeti szkepticizmusát erősen enyhíti, hogy valószínűleg görög filozófiatör-

téneti tanulmányai nyomán a «vélemény» (*doxa*) szót használja, amely joggal szembeszegezhető a «tudással» (*epistémé*) vagy elvvel. A szubjektív értékelésekből fakadó «vélemények» valóban felhőszerűen változnak az emberiség égboltján. De tagadhatatlanul vannak ezen változatlan állócsillagok is: az örök igazságok érvényességi fényereje állandó s nemzedékektől független marad.

A vallásváltoztatásra vonatkozó rendelkezés egyik szakasza azt kívánta, hogy a hívő, mielőtt eddigi vallását elhagyhatná, hat hétig köteles régi vallása papjához hittani tanításra járni. Kölcsey szerint a jövő történésze, ha ezt majd olvassa, kacagni fog rajta. «Mert nem méltó-e kacagásra, tizenhét évű piros és domború leánykát, ki hogy kálvinista szomszédának legény fiát férjül nyerhesse, maga is Calvin leányai közé fellépni kézzel-lábbal, vagy inkább szívvel-lélekkel siet, plébánushoz küldeni s hat hétig a római hittudományban oktatni? Azt vélitek-e, hogy a szív kóto-gási mellett a katechismus szavai meghallatszanak?... Az említett hat héti leckeadás esetében a lángszemű szomszéd legény külön misszionárius lenne, mint a propaganda minden férfiai, bár Xavér Ferencznél szentebbek legyenek.» (V. 128.)

Egyébként amikor Kölcsey a vallásügyet vizsgálja, magát nem «Calvin fiának», hanem az ország polgárának érzi. Vallomása szerint az a főtürevése, hogy a vallások közt emelkedő közfalat leverje, az ingerlések eszközeit megszüntesse s ezzel a hatás és visszahatás következményeit eleve kiiktassa. «Mert mi lehet rettenetesb, mint mikor tiszt- és követválasztáskor azt kérjük: mi vallású az ember? nem pedig mi hazafiságú és érdemű? s így egyebekben is.» (X. 112.) Kölcsey a vallási liberalizmustól a nemzeti lélek egységének helyreállítását várja. Innen érthető, hogy országgyűlési tevékenységének egyik súlypontja a vallás ügyére esik. Ez szabadelvű világnézetének természetes következménye.

Ez a szabadelvűség azonban sohasem fokozódott radikalizmussá lelkében. Megbotránkozik például azon, hogy amikor az irgalmasrendiek pozsonyi házában elszállásolt egyik követnél baráti eszmeeserét folytatnak, br. Meskó a

katolikus papság megreformálását javasolja s a szerzetesi élet árnyékoldalait elevenen megrajzolva, azt követeli, hogy az ifjúságot a szerzetesrendek ne nevelhessék; továbbá, hogy a papi jövedelmek reguláztassanak, a katolikus papok házasságra köteleztessenek stb. «Nem új gondolatok, — kiált fel Kölcsey naplójában — az igaz, de az ég minden szentéért! mit mondanának a jámborok, kik e roppant monostort ájtatos lélekkel építették, ha ezeket s éppen e falakon belül olvastatni, s javalló kedvvel fogadtatni hallanák? Ég és föld tudja, hogy én eretnekségben születtem, s azért részrehajlónak láttatni nem akarván: ítéletemet e tárgyban visszatartóztatom.» Fínom lelke nem tudja megállni, hogy a radikális indítványozót gúnyával meg ne csípje. Milyen liberális, milyen felvilágosodott ez a báró, az abaúji követ; de mekkora fanyarságot mutat, ha az urbáriumra kerül a szó: itt már minden változástól *önérdekből* retteg: «Uraim, tudjátok, miképen a báró nem pap, de földesúr!» (VII. 71.)

5.

Kölcsey világnézetének individualista-liberális természetéből folyik az *irodalom és a tudomány szabadságának* követelménye. Ennek az elvnek megvalósulását félti a Magyar Tudományos Akadémiától; ezért legtöbbször ellenszenvesen emlegeti, noha maga is tagja, sőt később főtitkára szeretne lenni. Ezt az ellenérzést az akadémiai eszmével szemben kedvelt francia filozófusának, Bayle-nek munkáiból szívtva magába, aki Richelieu akadémiaját folyton támadta, mint az írók egyéni gondolat- és ízlésszabadságát megsemmisítő legfőbb irodalmi ítélőszéket. Kölcsey meg van győződve arról, hogy a magyar akadémia is a francia mintájára irodalmi-tudományos céh lesz, amely el fogja nyomni a vele ellenkező meggyőződésű írókat és tudósokat. Attól tart, hogy az Akadémiától megindított *Tudománytár* bírálatokat közölve, eleve megfélemlíti az írókat s az Akadémia tekintélyével egyforma ízlést, esztétikai és tudományos felfogást parancsol rájuk. A szabadelvű politikus Kölcsey félti az írókat az Akadémia egyoldalú irodalom- és tudománypolitikájától, sőt

általában a politikai élet minden életformájától: «Hazám-fiai! a literátori világ egyedül a józan ész, ízlés és tudomány igazgatása alatt van; hatalomegyesületek pedig, törvényszékek és törvényhatóságok itt nincsenek s veszedelem nélkül nem lehetnek. Minden író egy független státus: szabad magát mással öszvekapcsolni, vagy mástól elszigetelni; szabad jó vagy rossz úton vándorolni; szabad író társairól jól vagy rosszul szólni; szabad nyugalmát és dicsőségét elpazérlani vagy megalapítani; s *e végtelen szabadságban, azaz függetlenségben*, egyedül a hatás és visszahatás ereje tartja az egyarányt, nehogy végtelen zavar következék. Nem volt ez így mindenütt. Franciaországban a despotai principiumokkal bírt Richelieu gondolkozása módját a politikai világból az íróiba általtette; s a francia akadémiát a literatúra fő dicasteriumává alkotta. S mi történt? Hogy az akadémia a nyelvet legelőszér is birtokába vette s számtalan szavaitól megfosztván s békóba vetvén elszegényítette: minden tudja. S tudhatja azt is, miképen az akadémiai tagok mind azokat, kik saját fejeikből mertek gondolatokat formálni, üldözték, s ez által az ideák kifejlését s a tudományos mélységre és nagyságra törekedés útját bezárták. Voltaire, D'Alembert, Diderot s mások a geniális Rousseau ellen összeesküdtenek, mivel nem tőlök, hanem saját szívéből kért tanácsot. Rome de l'Isle, ki a természetnek új törvényeit fedezte fel, nem nyerhetett az akadémiában helyet s írásait egy akadémikusnak sem volt szabad említenie — mert Buffonban hibát mutatott ki. S a lélekölő despotismus szelleme úgy áradt el egész Franciaországban, hogy literátori hírt szerezni többé senkinek sem lőn lehetséges, hanemha magát valamely tudományi törvényszék tagjává tette. A tudomány minden ágaiban megjelenő folyóírások árendába adattak; s így annak előmente csak az árendási szabad kényvtől függesztetett fel. S ez okból még 1790-ben is Parisban nem Linné, hanem Tournefort szerint taníták a fűvészséget; s L'Heritière és Cavanilles az akadémiából kizárattak, mert Jussieu, a fűvészség árendása, Linnének egy tanítványát sem szenvedheté. Ekkép veték meg a francziák Newton derék találmányait is; míg azok egész Európán keresztül bevé-

tettek, nálok a Des Cartes hypothesisai régi helyeiket még mindig megtartották. Így maradt közöttök változatlan erejében a Corneille által felállított drámai három egység tudománya még akkor is, midőn Shakespeare hazája fiainak és a németeknek mustraként világitott» (III. 123—5.).

Alig van egy hete Kölcsey Pozsonyban, az országgyűlés megnyitó ünnepségei közepett alkalmat keres arra, hogy az akadémiaalapító Széchenyi előtt föltárja aggodalmait az Akadémiának, mint hivatalos bírálótestületnek működéséről. Szarvas hibának tartja, hogy az Akadémia olyan kiváló tagokat, mint Vörösmarty és Kisfaludy, holmi lelketlen kéziratok idővesztő bírálatával szakmányban dolgoztat. «Mi gondolat vala — kérdezi Széchenyitől — ez alkotmány (intézmény) alá némely részben geniális írókat gyűjteni, hogy kik saját szeszélyeik szerint szökdelleni szoktak, most jármot húzván, mászszanak? Mi gondolat vala ez írókat parókás consiliariusokként tribunálba ültetni, hogy a kritikai vaspálczát a magyar Parnassus felett hordozzák, s ez által vagy literatúrai despotákká, vagy gyűlölt gáncsgyűrökké legyenek? A mi aristokratiai pedántságunkat itt sem tagadhattuk meg; s azt hittük, hogy a geniének is kimért formák szerint parancsolat után kell mozognia, hogy a literatúra, mint valami mulató sátor, pénzért egy intésre összealkottatik.» Széchenyi megvigasztalja: a napszámos bíráló munka az Akadémián meg fog szűnni. Kölcsey a Széchenyivel való beható és termékeny beszélgetésből azt a reményt is meríti, hogy «talán az előlülésre és tanácskozásokra nézve is több demokratiai szabadságot hoznak be.» És a tudományos gondolkodás szabadságáért lelkesülve, büszkén hozzáteszi: «*Mert bizony a tudományok országában akár a monarchia, akár az oligarchia helyén kívül van s helyén kívül leszen mindörökké.*» (VII. 18—19.)

Úgy látszik azonban, hogy egyelőre még helyén maradt a Magyar Tudományos Akadémiában. Kölcsey ugyanis, még két esztendő sem telik bele, ezt írja Szemere Pálnak: «Akármit is mondjunk, az mindig igaz marad, a tudom. társaság oligarchiai elven épült s következőleg már elveiben gondolkozásom egész módjával ellenkezik.» (IX. 438.)

Bármennyire tiszteletreméltó is Kölcseynek a gondolat szabadságáért harcoló tudománypolitikája, kétségtelen, hogy az Akadémiával szemben túlszigorú kritikus volt. Jóslata nem vált be: a tekintélyi elv zsarnoki uralma a magyar tudós társaságban mégsem következett be. Az Akadémia a magyar tudományos irodalom fejlesztésében halhatatlan érdemeket szerzett s hibái és hiányai ellenére is sok évtizeden keresztül a magyar tudományosságnak úgyszólván egyedüli támogató és fejlesztő tényezőjévé emelkedett. Jelentősége természetesen csökkent, épp úgy, mint más nemzetek akadémiajáié is, amikor egyéb tudományos intézmények is kifejlődtek, a nemzeti irodalom és tudományosság már magasabb színvonalra emelkedett s szélesebb körökre is kiterjedt. Amíg azonban a magyar tudományos élet nem érte el a nagykorúság fokát, addig az Akadémia volt egyedül igazi hatékony ápolója és éltetője.

6.

Kölcsey az összes szabadságjogokért való, imént vázolt politikai küzdelmében minden ízében a *liberalizmus* híve: az egyének természetes joga, hogy kibontakoztassa a benne rejlő erőket. S ha rosszul, a társadalomra nézve veszélyes erőket fejleszt ki? Akkor önként ellenerők lépnek fel, amelyek amazokkal megküzdenek s így az erők szabad játéka magától megteremti a társadalom összhangját. Ez az évtizedek mulva főképp Herbert Spencertől kifejtett tan már szóról szóra megtalálható Kölcseynél, aki hangoztatja, hogy «a végetlen szabadságban, azaz függetlenségben, egyedül a hatás és visszahatás ereje tartja az egyarányt, nehogy végetlen zavar keletkezzék.» Ebben a szinte Leibniz *praestabilita harmonia*-járá emlékeztető optimizmusában Kölcseynek társas érzése bizonyára csalódott volna, ha már hosszabb történeti távlatban láthatta volna a liberalizmusnak egyoldalú későbbi alakulását. Az egyén korlátlan gazdasági szabadsága, bármily nagyot alkotott is kezdeményező és szervező erejével, kellő szociális fék és állami beavatkozás híján a tömegeknek a kapitalizmus nagy ragadozóitól való kizsákmányolására, mintegy új jobbágyrendszerre vezetett. A politikai liberalizmus pedig,

amelyért való nemes eszmei hevületében Kölcsey a jobbágság felszabadítását és nemzeti erejének kibontakoztatását tartotta szem előtt, fejlődése folyamán sokszor elferdült s a benne rejlő szélső individualizmus az anarchiához közeledett, ami számos nemzet körében természetes visszahatásként egy ember parancsuralmi rendszerét váltotta ki. Kölcseynek azért feküdt szívében a liberalizmusnak akkor uralkodó európai eszmeköre, mert tőle nemzetének nagy fejlődési lendületét várta. A liberalizmus szónak más volt akkor az érzelmi akusztikája, mint ma, egy század múltán.

A liberalizmus dogmatikájának már nagy tekintélye és vonzereje van az 1832—6-ik évi országgyűlés alsótábláján: liberálisnak lenni annyi, mint a haladás, a felvilágosodás, a Nyugaton uralkodó eszmeáramlatok presztizsével és szellemi súlyával rendelkezni. Kölcsey azonban arról panaszkodik, hogy a liberalizmus gondolköre még sem elég mélyen és igazán hatja át a követeket: «Midőn valami szabad szellemű indítvány tétetik, — írja naplójában (VII. 201.) — igen sokszor nagy többség látszik azt jóváhagyni. Mert kevés ember van, ki liberálisnak látszani nem szeretne.» A követek, noha megyéjükről ellenkező utasításuk van, úgy tesznek, mintha örülnének azon, ha egy-egy szabadelvű indítvány kérdésében fanyar utasításaikon a liberális többség győzedelmeskednék. Amikor azonban valósággal szavazásra kerül a sor, kénytelenek megyei utasításaikat követni: az előbbi látszólagos liberális többség egyszerre kisebbséggé törpül. Liberalizmusuk akkor is egyhamar szertefoszlik, hogyha a közérdekkel szemben magánérdekeik, családi körülményeik jönnek összeütközésbe. Ekkor nincsenek a társadalom *egészére* tekintettel s «mindeniket az illiberalizmus szelleme lehelí keresztül.» Az úrbéri kérdésben először «a liberalizmus, a haladni akarás volt főmozgatónk; de most egyszerre megfordultunk; s nem csak nem haladunk, de hátrafelé megyünk. *Bizony, édes barátom, mi a törvényhozás nagy munkájára megérve nem vagyunk*» (X., 171.). Kölcsey liberális lelke az országgyűlésből keserűen kiábrándul: ennek munkája nem felel meg a szabadelvű világnézet azon szabadságeszményeinek, amelyeket a szatmári követ lelke mélyén ápol.

7.

Kölcsey szíve mélyéig át van hatva a *korszelleme*nek politikai, művelődési és gazdasági követelményeitől : a nemzet minden téren elmaradt, hiányait gyökeres reformokkal gyors ütemben kell pótolni. Néha-néha van erre egy-egy reménysugara : az időt eszményei szövetségésének érzi. «Bizony, hidd el, — írja haza — haladunk : az idő akaratumk ellen ragad magával . . . Az idő tol, édes barátom ! Azon vesszük észre, hogy minden érdemünk nélkül is talán lesz belőlünk valami. Valami, mondom ; mert sokat várni igazságtalanság» (X., 108.). Bízik a korszellem ellenállhatatlan hatalmában : «a nemzet addig fogja ott fenn sürgetni, míg egyszer csak meg kell lenni annak, ami elkerülhetetlen. Akármit csinálunk mi most, kevés idő múlva mégis ismét új reformokra lesz szükség. Az idő elénk sietett ; s mi azt vagy nem vesszük észre, vagy nem akarjuk» (X., 111.). De bizony a korszelleme nek mindent magától kikövetelő hatalma, az időnek kisürgető ereje az országgyűlésen csakhamar csődöt mond. Az alsó tábla ellenzéke a reformok kikényszerítésének jegyében jön össze, de már három hónap múlva Kölcsey keservesen panaszkodik : «Bizonyosan nem fognátok rajta megismerni azt a *korszellemet*, a mi ez országgyűlés első heteiben oly sok ajakról *con amore* zeng vala» (VII., 169.). Szemében a *korszellem* szó homályossá és zavarossá szürkül, üres szkémává, amelybe mindenki olyan tartalmat vetít, amilyent csak akar. A politikusoknak a *korszellem* szóval való játékát, sőt csalását epészatírával leplezi le : «*Korszellem*, ez egy valóságos parvenu. A *szellem* szó épen huszonnégy esztendő, *kor*-ral összetéve alig hús ; és íme, országgyűlési rangot nyert annyi sokaknak felette, mik már a tizenhetedik században születtek. Mind ez a demokratiai veszedelmes csapongástól ered, mely sem régiséget, sem születést, sem jogokat nem tisztel. Azonban mégis csak valljuk meg : a szó mágiás erővel bír s gyakran mindent kipótol, a mit csak az ékesenszólás megkíván. Miért való, a mit állítok ? mert a korszellem javallja. — Miért kell tenni, a mit kívánok ? mert a korszellem parancsolja. — Mivel értesítsem a hinni nem akarót ? korszellemmel. — Mi

által indíthatom szánakozásra a kemény szívűt? Korszellem által. — Túlságokat mondok? Korszellem. — Időre, helyre, körülményekre nem vigyázok? Korszellem. — Óhajtom, hogy minden legyen, de munkám és költségem nélkül? Korszellem. — Tanítok, de tanulni nem akarok? Szólok, csakhogy a napkönyvben (Országgyűlési naplóban) álljon? Tisztádon tiszta korszellem» (VII., 90.). A korszellemnek ez a hamis verbuváló ereje és tekintélyi álsúlya mindmáig úgy uralkodik, ahogyan Kölcsey szellemes gúnyja a maga korában mint valami felettünk lebegő titokzatos hatalmat jellemzi: a szó indokolatlan tekintélye minden korban formailag ugyanaz, csak divattartalma változik.

Kölcsey az igazi korszellemen, amely méltó az országgyűléshez, *reformszellemet* ért: eltörölni a világból kiavult intézményeket és törvényeket, helyükbe a történeti folytonosság elvét megőrizve újakat s jobbakat állítani. Valahányszor azonban ilyen haladó szelleműek újító indítványokat tesznek, a régi kátyuk kultuszát híven űző konzervatívok a törvénykönyvre mutatnak s ebből mint a mágusok lélekidéző könyvéből avult cikkelyeket a haladók fejére olvasnak s ezek varázsával iparkodnak őket megsemmisíteni. Nem veszik észre, hogy mind az alkotmány szelleme, mind a tételes törvény (1791: XII. tc.) biztosítja az országgyűlésnek azt a jogot, hogy meglévő törvényeket eltöröljön s újakat hozzon. Őseink törvényeket hoztak, amelyek a maguk idején üdvösek és szükségesek voltak, de ezek idők folytán, a történeti feltételek változtával, szükségtelenné, sőt károsá lettek. Mit kíván magának a törvényhozásnak fogalma? «Igyekezünk gondolkodni ne csak arról, mi van most? hanem arról is, ha az, ami van, jól van-e? S a nemzet és kor szükségéi változtatást s eltörlést és újítást nem kívánnak-e?» (VI., 156.)

A haladó szellemű szatmári követ szomorúan tapasztalja, hogy sok olyan társa van, akikben nemhogy a reformok tüzes vágya sisteregne, hanem egyenest ellenségei minden újításnak. Még olyan fiatal követeket is kénytelen látni, akik Ulászló király idejébe, «mikor a Dózsa parasztjait maradékoskul együtt örök szolgaságra kárhoztatták, igen illő alakok lettenek volna» (VII., 42.). Úgy érzi magát a maradi poli-

tikusokkal szemben, mint a nyelvújítás szavainak gyűlölöivel szemben. «Ezeket az újszó gyűlölöit olyformán képzeltem, mint azt, kinek történelmi tudománya a tatárfutásig hat; s míg a hírlapok a reformról kürtölgetnek, ő a borsai oláhok csatájáról regél.»

Az országgyűlés kezdetén még hisz a reformszellem fokozatos térhódításában. De már ekkor észreveszi, hogy ha baráti összejöveteleken liberális gondolatokat fejtegetnek s reformokról eszmét cserélnek, számos követ mindezt idegenséggel fogadja. Még Széchenyi eszméi is egyelőre süket fülekre találnak: «Széchenyi sok szépet mondott a proprietás jó következeiseiről; az alkotmányi jogoknak az egész népre kiterjesztéséről; majd a Pest és Buda közt épüendő hídról szólt s a dunai hajózásra újólag készülő két gőzhajóról. Az emberek nem nagyon látszottak őt érteni. Semmi! Ember, mint gyermek, előbb szavakat hall, azután ideákat tanul, s a maga periódjában keresztülmenvén, végre tette is emelkedik. Így volt ez másutt; s így leszen nálunk is» (VII., 19.).

Mélyen fájlalja, hogy a nemzet nincsen teljes hátramaradottságának tudatában. Sőt arra, aki a tespedtséget hánytorgatja s a nemzetet a haladás tudatára akarja rázni, egyenest átkot szórnak, mint aki a nemzeti büszkeséget sérti. Pedig csakis akkor lehetne reményünk a haladásra s válhatnék belőlünk valami, ha először is belátnók elmaradottságunkat. De mit tesz a magyar? Átkozza Csokonai bírálóját, mert ítélete szerint a költészet terén kicsiny plánták vagyunk; s megkövezi a Hitel íróját, mert ítélete szerint a státustudomány és gazdálkodás mezején még kisebb plánták vagyunk. Így nem csoda, ha az, akinek keblét a reformok szelleme feszíti, megszorodott szívvel elhallgat: «A kövel összehajigált propheta utoljára elnémul, s kiáltó szó a pusztában sem leszen. Ezért nem szabad kikiáltani, hogy hátra vagyunk; s oly igen hátra, hogy a jót a felette rossztól megválasztani nem tudjuk» (VII., 54.). Annyi az országgyűlésen «a régi gondolkozású ember», hogy alig lehet belőlük csak némi jóindulatot is a reformtörekvések irányában kisajtolni. «*Rettenetes dolog* — így kesereg Zrínyi énekének pesszimista költője Kende Zsigmondhoz írt levelében — kétszáz ember-

nek törvényt csinálni együtt. És milyen kétszáz ember! Egyik a másiktól századokkal különbözik principiumra és kultúrájára nézve . . . Ideje volna, hogy e nemzet ne csak szalmalánccal égjen egyszer, de tartós melegséggel hevüljön szegény, igen szegény hazája iránt» (X., 135.). A sötétben látó költő-politikus nem érezte meg, hogy pár esztendő múlva mily gyors ütemben követik a nemzet megújhodását célzó törvények egymást, hogy aztán másfél évtized múltán, 1848-ban, egészen elemi erővel s történeti robajjal törjön ki a reformok láza. Ez már az eszmék «égiháborúja és vulkánkirohanása»: forradalma volt.

8.

A liberalizmus elvével egy századdal ezelőtt karöltve járt a *demokratikus* törekvés. Ha a liberális eszmeáramlat mindenkinek, mint embernek, biztosítani akarta azt a jogát, hogy kifejthesse a benne szunnyadó erőket, akkor természetes, hogy arra is törekedett, hogy lebontsa a régi rendi társadalomnak az egyes néprétegeket egymástól elválasztó falait, a jobbágyrendszert megszüntesse, a jogegyenlőség elvét népbarát-politikával diadalra juttassa. Kölcsey lelkében is a liberalizmus és a demokrácia eszménye egy töről fakad. Az országgyűlésen egyik fő programmpontja az urbárium kérdése, a jobbágyság fokozatos megszüntetése, az egyenlő és közös teherviselés. Alig tölt tíz napot Pozsonyban, már az urbáriumra nézve meggyéjétől új, demokratikus szellemű pótló utasítást kér: «Hétszázezer nemes, és — 10 millió nemtelen! Mi jobb? a *hétszázezernek* a milliommokkal ellenkeznie? vagy a maga jussait nem csonkító concessiók által azokat is a constitutio barátaivá tennie? Az Istenért, édes Zsigám, még ideje van! még adhatunk, várván köszönetet; de megtörténhetik, hogy adni fogunk kénytelen, köszönet nélkül» (X., 80.). Népbarát lelkének erkölcsi és jogi érzéke a legfájóbban érzi a jobbágyrendszer igazságtalanságát és forradalmi ingerét: a nemességnek boldogságra való joga a jobbágyság boldogtalanságára való igény. Naplójában és leveleiben, megyei és országgyűlési beszédeiben nem győzi a nemesség és a jobbágyság jogi és gazdasági ellentétét, ennek a nemzet

fejlődését meggátló veszedelmes feszültségét szem elé tárni s a nemesség vak önzését ostorozni. «Úgy intézni az urbáriumi tárgyat, — így elmélkedik már az országgyűlés elején naplójában (VII., 63.) — hogy az adózó nép nagy tömege egyszer már a polgári alkotmányba lépjen s ez által az alkotmány hétszázézer puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett tíz millió felemelkedhetőt nyerjen : oly gondolat, mi csak egy hazát forrón szerető emberben támadhatott.» Mélyen sérti nemes lelkét, hogy sok fiatalabb követ is a bizalmas beszélgetések közepett olyan hangon szól a szegény adózó népről, amelyet csak egy Nábobtól lehetne várnunk : s ezek még tapsot is aratnak. Azt hiszik, hogy akkor lángol bennük a nemzeti érzés, ha csökönyösen védik nemesi előjogaikat az adófizető jobbágyokkal szemben. «Ez tehát — kérdezi — a hazafiság? Örökre külön korlátoljuk-e magunkat? kaszthoz ragadt lélekkel magasból alá nézünk-e mindig? Soha sem fog-e lelkünkben felviradni a gondolat, hogy a választó falakat végre döntsük el, s különválás helyett egyesületben keressünk erőt?» Kölcsey a nemzeti lélek sóvárgva-sóvárgott egységének megvalósulását első sorban a jobbágyságot felszabadító népi politikától várja.

Az országgyűlés tagjai ajkukon hordják ugyan a *népérdeket*, de ezen a szón három különböző tartalmat értenek, amelyeket egymással kiegyeztetni s egybeolvasztani nem lehet. Más a «népérdek» a nemesség, a városi polgárság s a parasztság szemében. A *nemesség* jórésze a bécsi udvarral szemben az alkotmányért harcol szabadságainak védelmében, a polgárságot lehetőleg nyomja, a parasztság fölött pedig «pártfogói felséget» gyakorol s maga alá gyűri. A *polgárság* fölött városi oligarchia, a tanács uralkodik s így igazi érdekei nem jutnak szóhoz ; ez az oligarchia pedig az udvar előtt fejet hajt s a nemességgel viszálykodik. A városi lakosság száma különben is viszonylag igen csekély : kevesebb, mint egytizede a lakosságnak, ugyanakkor, amikor Angliában a lakosságnak majdnem fele, Franciaországban egyharmada városi polgár. A *parasztság* nem jutván az alkotmány sáncaiba, érdekeit nem képviselheti. Mindaddig, míg a nemesség lenéző pártfogás helyett küzdő testvérnek nem nézi, az udvar

abban a színben tetszeleghet, mintha a parasztságot a nemesség túlkapásaival szemben ő védené. Így a nemességnek emberbarát tagjai is, akik a parasztság elnyomottságát érzik, az udvar felé hajlanak, mert ezen keresztül hiszik legjobban védeni az elnyomottak érdekeit. Innen érthető, hogy a népbarát Széchenyi nem tart együtt az alsó tábla demokratikus ellenzékével s Wesselényiétől merőben különböző úton jár.

Mi az oka annak, hogy míg Európaszerte a városok a liberális ellenzék gócpontjai, addig nálunk az udvar felé hajlanak? Pázmándy követ az okot az értelmi fejlettség hiányában keresi, mások abban, hogy a városok a kamarától függenek s így nem mernek ellenzékieskedni. Kölcsey mélyebben látja e jelenség okait. Felfogása szerint Európa nyugati országaiban a trón és a nemesség régen együtt tart, mert érdekük közös. Így a népi érdek, a demokratikus ellenzéki szellem a nagyszámú polgárságban ébredt fel. Nálunk azonban az ellenzék mindig a nemességből került ki s így az ellenzéki padokat a polgárság már elfoglalva találta. De miért nem fogott kezét a nemességgel? Mert ez privilégiumos osztály, amely a tiszta népi érdek természeténél fogva nem képviselhetette s «annál fogva közötté s a polgárság közt összhangzás lehetséges nem vala.» Ha a polgárság Magyarországon a nemességet a felsőházban találta volna, mint másutt Európában, mind vele, mind a trónnal szemben ellenzéki lett volna. Nálunk azonban a nemességet, mint természetes ellenfelét az alsó táblán pillantván meg, félenken húzódott hátra s szorultságában a trón felé kezdett pislogni. Pedig a nemzeti fennmaradás és a közös szabadság érdekének nemességet és polgárságot egységbe kellene kovácsolnia.

A nemesség azonban nemcsak a polgársággal, hanem első sorban a parasztsággal szemben sem képviseli a nemzet közös érdekét. Kiváltságos társadalmi helyzetének elvesztésétől való félelme nem engedi, hogy a köznépet magához emelje. De meg gazdasági okai is vannak: abban a hitben él, hogy a nemzetnek nála tizenötszörte nagyobb része születésénél fogva csak arra való, hogy neki dolgozzék s őt szolgálja. «Nekünk a nemesi szabadság azért kedves, — gúnyolódik a nemesség történeti presztízseről Kölcsey — mert privilé-

gium; következőleg bennünket a sokaság felett megkülönböztet. S e megkülönböztetést a sokaság közé vegyüléssel elveszteni! szégyen, uraim! Mit mondanának az üstökös ősök, ha azt, amit ők vérrel nyertek, mi ingyen mással közlenénk? Mert hogy az adózó katonáskodik is; terhet is visel; erőt is adhatna, a mi nekünk nincs: az hiába való beszéd. Nem meg van-e mondva: a nemes azért adá jószága egy részét jobbágynak, hogy érette vérét, pénzét s termékét a státusnak adja? Lehetne ugyan mondani: nem! Azért adta, hogy érette robotoljon, fuvarozzék, kilenczedeljen, s magát léptenyomon mind a huszonnégy körméről lehúzatni engedje.» Égbekiáltó igazságtalanság az, hogy az állam minden terhét a jobbágyság viseli s a nemesség pedig, mint kiváltságos kaszt, felette uralkodik. A nemzet egységét csak a közös teherviselés fogja megteremteni. «Csak akkor közelít egyik néposztály a másikhoz, ha közösen fogja a terheket viselni» (X., 127.). Erre egy kis lépést lát az alsó táblának abban a határozatában, hogy az országgyűlési költségeket egészen a nemesség fizesse: «még ily reális lépést az adózó nép könnyítésére a diaeta nem tett» (X., 120.). De azt is látja, hogy a nemességnek ez a külön terhe megint csak választófalat jelent, «mert az a képviselői jognak egyedül a nemességre szorításán alapul.» Ez még nagyon messze esik a közös teherviselés demokratikus eszményétől.

A jobbágyszabadítás kérdése nagyon lassan haladt előre: megtört a jogait féltő nemesség ellenállásán. Ez azt hánytorgatta, hogy a jobbágnak úgyis *szabad* költözési joga van, megszűnt már az *örökös* jobbágyság. A *szabad* szó azonban megcsal bennünket, mert a jobbágy szabadon költözhet, de költözése által szabad nem lesz. Az adózó jobbágy elhagyhatja urát. Ez igaz. De hová mehet? Más úrhoz ugyanazon feltétel alatt. A különbség csak ez: eddig folyvást egy urat szolgált, most már egymás után többet szolgálhat. De szolgálnia *örökösen* kell, tehát mégis *örökös* jobbágy marad. A szolgaságból a szabadságba csak egy úton emelkedhetik fel saját erejéből: ha megadjuk neki a tulajdonszerzés jogát örökös megváltásnál fogva. A jobbágyságból való szabadulásnak eddig három útja volt nyitva. Az első a kezdettől szokásos

manumissio, amely által nemcsak egyesek, hanem egész községek szabaddá lettek, sőt a szabad városok is így keletkeztek. Most a királyi válasz ezt is eltörölni szándékszik. A második út : a jobbágy polgári birtokot vásárol. De hol az a paraszt, akinek pénze van a városokban polgári birtokot venni? Vásároljon hát nemesi földet! De az *incapacitas* őt, mint nemtelent, eltiltja attól, hogy nemesi birtokot vegyen ; az *aviticitas* meg a nemesnek tiltja meg, hogy a saját javait másnak eladja. E kettős tilalom miatt nincs a parasztnak más útja, mint jószágot a kormánytól venni : így azonban a jószág-eladhatási jogot a kormány monopolizálja, ami a földárakat kétségkívül felrúgtatja. Mindebből következik, — fejti ki klasszikus világossággal Kölcsey az örökös megváltás ügyében az országgyűlésen mondott nagy beszédében (VI., 186.) — hogy a széles néptömegnek szabad birtokra szert tenni lehetetlen.

Hogyan tudjon ilyen birtokpolitika mellett a földéhes nép vagyonosodni? Ez a birtokpolitika merőben ellenkezik a monarchikus elv érdekével is. Milyen nép körében a legkönnyebb a belső rend fenntartása, leghatékonyabb a külső ellenség elleni védelem, legbiztosabb az állami szükségletek fedezése? Csakis a vagyonos nép körében. A vagyonos néptől tehát a monarchiának nem kell félnie. «Kettő van, amitől retteghet : vagyontalan nép és oligarchia. Amaz csendrontásra hajlandó, mert állapota kínosan nyugtalanító, veszteni valója pedig nincs. Emez hatalmas és büszke ; s igazgatni akarván, a monarchia jogait örömeit magára ruházná által. XVI. Lajos királyi székét Paris vagyontalan népe dönté fel : Napoleon császári hatalmát a st. germaini paloták birtokosai ásták alá.»

A magyar jobbágy felszabadítása igazában nem ellenkezik az arisztokrácia elvével sem : mert az arisztokrácia, vagyis nemesség nálunk nem kevés, gazdag és hatalmas családból, hanem a sokezer háznépet magábanfoglaló nemességből áll. Ezek hasonlíthatatlanul nagyobb része pedig szegénysége és műveletlensége miatt a néphez igen közel áll s vele össze is vegyül. Ilyen «arisztokrácia» a nép tulajdonjogának ellenzője nem lehet. «Népboldogságnak csak az Istentől s emberektől elátkozott oligarchia lehet irigye ; s szerencse,

hogy polgári alkotmányunk oligarchiát nem ismer. Ott igen is, hol oligarchia virágozik, hatalmasan szokott a nép vagyonsága ellen dolgozni.» De hát mégis van nálunk a valóságban oligarchia? Bizony, sok nemes követ most sem akarja a jobbágy szabadságát és vagyonosodását. Sőt ezt egyenest a parasztra nézve ártalmasnak minősíti. Önző bölcsességük álláspontján a jobbágyság eltörléséből éppen magára a parasztra háramlik kár. Ezek, ha József császár el nem törli a jobbágyság örökös jellegét, ezt ma is követelnék: «Mit? hát nincs nekünk jogunk az uralkodáshoz, mit őseink a paraszton vérontással nyertek? Mert hogy Zsigmond király óta a paraszt adót fizet és katonának vitetik; hogy 1715 óta állandó terhet visel és vérét állandóul ontja: tesz az valamit? Mit ér a paraszt vére? Az a vér, mit eleink Zápolya János boldog emlékü vezérlése alatt elhullattak, háromszáz év alatt vissza volna fizetve? A világért sem, uraim! Aztán, mi olyanok vagyunk, mint a Zebaoth isten, ki meglátogatja az atyák bűneit a fiakban harmad- és negyedíziglen» (VII., 115.). Kölcseynek ez a gúnyos pátosza felháborodásának mértéke: úgy érzi, mintha a nemesség még mindig boszút érezne a Dózsalázadás miatt a pór nép iránt, amelyet három század múltán utódaiban is büntet. Kölcsey oly erősen át van hatva a jobbágyfelszabadítás jelentőségétől és sürgető voltától, hogy nem tartózkodik egy újabb parasztlázadás rémét felidézni: intő példálul emlegeti az országgyűlésen a régi Róma Spartacus-rabszolgáit, a németországi paraszthatat, a szentdomingói néger fölkelés gyilkos jeleneteit, a József császár alatti erdélyi pórlázadást. Mi oltalmaz meg bennünket hasonlókkal szemben? Talán hóhérpallos és kötél? Ezek a nyomorult eszközök megsemmisíthetik egyes bűnösök életét, de nem ölhetik meg a *szabadság* és a *tulajdon* halhatatlan és hódíthatatlan szellemét, amely mindig előtör, ahol ember él, mert lelki természetében a legmélyebben gyökerezik.

9.

Kölcsey nemcsak nagy lendületű beszédekkel mond a népi politika nevében a jobbágyságért, hanem ennek hely-

zetét és bajait a legalaposabban, sok fáradsággal adatszerűen tanulmányozza is. Ha «A szatmári adózó nép állapotáról» (1830.) szóló beszédét olvassuk, az *első magyar falukutató* áll előttünk. Mint maga is falusi birtokos, a szatmármegyei néptársadalmi s gazdasági állapotát a gyakorlatból jól ismeri. De mint a vármegyének főjegyzője, kötelességének tartja a megyei jobbagység történeti, statisztikai és gazdasági adatait egybegyűjteni, hogy a társadalmi kórmeghatározás után megállapíthassa, mi módon lehet a nép számára a közterhek viselésében egyhülést szerezni. A falukutatóknak figyelmét külön felhívom Kölcseynek erre a megyei szociografiai munkájára (VI. köt., 54—74. lk.), mert legkiválóbb őüket tisztelhetik benne: adatainak lelkiismeretes és módszeres gyűjtésével s szempontjainak gazdagságával valóban minta gyanánt ragyog előttünk.

A nép jövedelmét számonvéve, kimutatja, hogy egy-egy háznépre az átlagos termésből a megyében 12 mérő búza és rozs jut, ami pedig csak egyetlenegy ember esztendei tartására elégséges. Így az adózó nép, mely magának elég kenyeret nem termeszt, szerencsés, ha mindennapi élelmét és ruházatát egyéb keserű munkával szerezheti meg. Ha a földművelés a parasztot nem táplálja: mit kezdjen? Marhatartást? De a jármos ökrök és hámos lovak ezen a vidéken komoly jövedelmet nem hoznak; szekerezés nincsen. Hasonlóképp sok nehézségbe ütközik a tehéntartás és a sertés-tenyésztés, a méhtartás és a pálinkafőzés. Ilyen szegény nép kevés mesterembert tud eltartani. Még kevesebb a kereskedők és kupeczek száma.

Megható módon részletezi Kölcsey a parasztság eladósodását. Adóssága miatt kénytelen eladogatni termését s maga élelem nélkül marad és rettenetes nyomorba süllyed. Kölcsönei a nagyvárosi zálogra kölcsönözők legterhesebb uzsoráinál is súlyosabbak. «Láttam, hogy a paraszt ötven forintnak kamatjában oly szilvást adott a másiknak, mely egyetlenegy őszön a tőkénél nagyobb summát hozott be; láttam, hogy tíz vagy tizenkét forint kamatjában közel húsz esztendeig esztendőnként egy-egy szekér tengeri fizettetett.»

A nép gazdasági viszonyainak jellemzésében a különben

liberális, jogegyenlőségért küzdő Kőlcsey súlyos veszedelmet lát a zsidók gazdasági tevékenységében s a vármegye területén való gyors szaporodásában. Pálinkafőzés, marhakereskedés, mézárósság, korcsmárosság, borkereskedés és pénzkölcsönzés túlnyomóan kezükben van. «A pálinkafőzést úgy kell tekintenünk, mint egyedül a zsidók élelme módját, akik a mennyit a közteherből magokon viselnek, két annyit terhelnek vissza a föld lakóira . . . A marhával-kereskedés tulajdonképen a mézárszékeket árendáló zsidók kezében van ; s ezeknek kezén forognak a mi többnyire igen nyomorult korcsmaink is, melyeknek kezében határoztatik egész borral és pálinkával való belső kereskedésünk . . . *Az adózó nép szegénységének veszedelmesebb forrása nem lehet, mint a zsidók szemlátomást való szaporodása.* Az 1804-i populáris öszveírás 2290 zsidó férfit számlál, az 1826-ikban pedig 2872 találtatott ezen nemes megye kebelében ; következőleg a zsidó népesség 582 férfival, s ha az asszonyokat is ide számláljuk, legalább is 1164 lélekkel szaporodott, még pedig azon időben, mely alatt a keresztyén adózó nép száma több mint 16,000-rel kevesedett meg. Senki sincs a Tek. Vármegye itt ülő tagjai közül, a kinek a zsidók ezen szaporodására a szomszéd Galiciának sorsa eszébe ne jusson. Távol vagyok attól, hogy azon rémítésekre menjek vissza, melyeket Eisenmengernek s a hasonlóknak tudósításai terjesztettek el. De bátran említem azt az iszonyító rajzolatot, melyet Pr. Schulze Galiciának az Izrael fiai által történt lesúlyedéséről, az egész ausztriai birodalom láttára, előállított. Méltán mondja ő, hogy a mely országban a zsidók megszapornak, az vagyoni végromlás szélén áll. S maga az a nevezetlen ugyan, de köztiszteletben álló politikus, aki a zsidókat Franciaországba visszahivatni tanácslá, világosan megintette a hozzánk hasonlókat, mondván : nem kicsiny és szegény statusba való a zsidó, hanem nagyba és gazdagba. Itt segíti az industriát, ott megöli» (VI., 69.).

Kőlcsey a jobbágykérdést már nem pusztán az emberieség, a liberalizmus és demokrácia eszmeáramlatai szempontjából vizsgálja, hanem gazdasági tekintetben is : nemcsak mint jogi, hanem mint közgazdasági kérdést is. Berzeviczy

Gergely és gróf Széchenyi István szellemében már látja, hogy a jobbágyrendszer szöges ellentétben áll a gazdasági életnek, a nemzetek vagyonosodásának törvényeivel is.

De ugyancsak a nemzet gazdasági emelkedésének lehetőségével merőben ellentétesnek tartja a majorátust is. (Az elsőszülöttségi jószágok tárgyában mondott beszéde. VI., 147. sk. lk.) Mintha csak a mai képviselőház érveit hallanók a nagy családi hitbizományok ellen, amikor Kölcsey ma is frissen hangzó szavait olvassuk : «Nem holt birtokra, de a birtokot gyümölcsöztető kezekre van a hazának szüksége. Ugyanazon jószág több birtokos által művelve, hasonlíthatatlanul több jövedelmet ad ; következőleg több szorgalmat fejt ki, a nemzeti gazdálkodást, a népességet s a közvirágzást emeli : az alatt, míg nagy tömegekre halmozott javak a hazának nagyobb részben elveszve vannak . . . Lehet-e elszenvednünk, hogy lehessen polgár, ki roppant javakat bírjon, adósságokat halmozhasson, s azoknak kifizetésére javait még se tartozzék engedni? Az első szülöttek adósságokba sülyeszték magokat : nevünket és hitelünket egész Európa előtt megbecstelenítették.» Igazságos, hogy a nagy nevek, amelyeket az utódok méltatlanul viselnek, eltűnjenek. «Jaj lenne a hazának, melynek fenntartása csak bizonyos nevekhez volna köttetve! Ez vagy amaz nevű nemzetséget örökre fenntartani akarni, chimaerai, haszontalan, veszélyes előítélet. Jó hazafi, hasznos, közjóra dolgozó polgár parányi nevek között is találkozunk ; *s a közjó csak jó polgárokat kíván, de mennél többet, kik között a birtok eloszoljon. Ki kezében legyen a birtok?* az mindegy ; de nem mindegy : *hány kezében legyen?* Mert birtok tartja fenn a polgárt, és sok olyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fenn a hazát.» Ez a demokratikus birtokpolitika hangja, amely az időben még igen merész s a pusztában kiáltó szó volt.

Kölcsey többször is mély szomorúsággal hangoztatja, hogy a nemzet törvényhozó testülete még nem érett meg a népi irányú, demokratikus reformokra. Ennek a melankolikus gondolatnak logikai erejét tükrözi az ő követi sorsa is. A szegény bocskoros nemesség is adómentes volt. A liberális követek a nemesség adófizetését követelték : ettől azonban a bocs-

koros nemesek is félték. A kormány tehát őket felingerelve, a megyegyűléseken antiliberális utasításokat adatott velük a liberális követeknek főképp az úrbéri terhek és az örökváltság kérdésében. Ezek kénytelenek voltak, mint Kölcsey is, követi tisztükről inkább lemondani, semmint addig követett elveiket megtagadni. Amikor Kölcsey az országgyűléstől búcsúzik, újra a haladás elvéhez való hűségéről tesz tanúságot : «Jelszavaink valának : *haza és haladás*. Azok, akik a haladás helyett maradást akarnak, gondolják meg : miképen a maradás szónak több jelentése van. Korszerinti haladás *épen maradást* hoz magával ; veszteg maradás következése pedig senyvedés» (VI., 207.).

Kölcsey alakjának nagysága akkor nő igazi arányaira szemünkben, ha a halála utáni magyar politikai életnek történeti távlatában szemléljük. Nem a «gyakorlati» politika rugalmasságával, hanem a szilárd világnézeti eszmények és elvek háttéréből hirdette eszméit. Az ő nyomdokain haladnak az elvek fiatalabb hősei : br. Eötvös József s a «doktrinereknek» nevezett centralisták. Nem csupán nemesi demokráciát akarnak, amint főképp politikai taktikából sokáig Kossuth is, hanem általános demokráciát : a nemesség adómentességét és egyéb kiváltságait nem védeni való jognak, hanem mielőbb megszüntetni való visszaélésnek bélyegzik. Milyen csigalassúsággal értek valósággá a jobbágyság kérdésében a népi politikának Kölcseytől sürgetett eszméi ! Jellemző, hogy 1840-ben még Kossuth is csak az úrbéri szolgáltatásokat, de nem a jobbágytól művelt nemesi földet akarja megváltatni. Még 1848. februáriusában is a rendek csak «tökéletes kárpótlás» ellenében hajlandók a föld örökváltságáról tárgyalni. S amikor végre a forradalmi hangulat hatása alatt kénytelenek az úrbért eltörölni, az «állami kártalanítást» iktatják törvénybe.

KORNIS GYULA.